

APIE NAUJĄ PRŪSŲ RELIGIJOS INTERPRETACIJĄ

KAWIŃSKI, Paweł. *Sacrum w wyobrażeniach pogańskich Prusów. Próba interpretacji na pograniczu historii i etnologii religii* (Monumenta Literaria Prussiae, Seria C: Monografie, nr. 8). Olsztyn: Towarzystwo Naukowe Pruthenia, 2018. – 386 s. ISBN 978-83-944431-4-6

Egidijus Miltakis

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Gausus ir nuolat augantis darbų, skirtų senųjų prūsų kultūrai ir religijai, skaičius aiškiai rodo per pastaruosius keliolika metų itin išaugusį dėmesį šiai tematikai. Ypač galima išskirti Lenkijos tyrėjų indėlį, kur kasmet pasirodo daug kokybiškų straipsnių, monografijų, mokslą populiariančių darbų, kuriuose prūsų visuomenės, jų istorijos, religijos, mentaliteto klausimai gvildenami įvairiausiais pjūviais. Lenkijos istorikas Pawełas Kawiński yra puikus to aktyvumo ir tematinio kryptingumo pavyzdys – jo pastarojo dešimtmečio bibliografiją sudaro keli moksliniai straipsniai, skirti įvairių prūsų religinės sistemos aspektų tyrimams, taip pat 2016 m. parengta (kartu su Sewerynu Szczepanskiu) knyga *Etiudai apie prūsų religiją*¹, iš religijotyrinio ir antropologinio požiūrio populiariai pristatanti šiuolaikinį požiūrį į prūsų religijos struktūrą. Šioje recenzijoje pristatomas naujausias P. Kawiński darbas – 2018 m. išleista, ankstesnius autoriaus tyrimus apimanti monografija *Sacrum w wyobrażeniach pogańskich Prusów. Próba interpretacji na pograniczu historii i etnologii religii* („*Sacrum* pagoniškujų prūsų vaizdiniuose. Interpretacijos bandymas istorijos ir religijos etnologijos paribyje“). Knyga parengta Gdanskio universitete 2012 m. apgintos disertacijos tuo pačiu pavadinimu pagrindu.

Monografijoje pristatomo tyrimo tikslas, pasak P. Kawiński, – *sacrum* sampratos ir funkcijų kolektyvinėje viduramžių prūsų savimonėje analizė. Tyrimo išeities taškas – autoriaus

¹ KAWIŃSKI, Paweł. Antropologiczna interpretacja staropruskich rytuałów pogrzebowych. *Pomorania Antiqua*, 2009, t. XXII, s. 7–19; KAWIŃSKI, Paweł. Staropruska tanatologia w perspektywie historyczno. *Pomorania Antiqua*, 2010, t. XXIII, s. 51–64; KAWIŃSKI, Paweł. Czy staropruski Trimps był bóstwem lunarnym? In *Z dziejów Średniowiecza. Pamięci Profesora Jana Powierskiego (1940–1999)*. Red. Wiesław DŁUGOKĘCKI. Gdańsk, 2010, s. 149–170; KAWIŃSKI, Paweł. Organizacja pogańskiej przestrzeni sakralnej Prusów na tle osadnictwa w okresie plemiennym – przykład Pomezanii, Pogežanii i Warmii. *Pruthenia. Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim*, 2011, t. VI, s. 89–128; KAWIŃSKI, Paweł. Wierzenia Prusów – między magią a religią. In *Zjawiska magiczno-demoniczne na terenie dawnych ziem pruskich na tle porównawczym*. Red. Kazimierz GRAŻAWSKI, Jan GANCEWSKI. Olsztyn, 2014, s. 77–84; KAWIŃSKI, Paweł. Kaukie sunt lemures... Pruskie i litewskie kauki w kontekście ich związków ze światem zmarłych. In *Litwa i jej sąsiedzi w relacjach wzajemnych (XIII–XVI w.)*. Red. Anna KOŁODZIEJCZYK, Rafał KUBICKI, Marek RADOCH. Olsztyn, Gdańsk, 2014, s. 107–119; KAWIŃSKI, Paweł. Długie trwanie staropruskich struktur plemiennych na przykładzie organizacji parafialnej na Sambii. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2016, nr. 3, s. 561–578; *Tales, Myths and Legends of Ancient Prussia*. Ed. by Seweryn SZCZEPAŃSKI, Paweł KAWIŃSKI. Olsztyn, 2015; KAWIŃSKI, Paweł; SZCZEPAŃSKI, Seweryn. *Szkice o religii Prusów*. Olsztyn, 2016.

įsitikinimas, kad senųjų prūsų kultūroje iki pasirodant Vokiečių ordinui nebuvo griežtos sakralinės (*sacrum*) ir pasaulietinės (*profanum*) erdvių perskyros; prūsams juos supantis pasaulis buvo integrali *sacrum–profanum* erdvė, kurioje kasdieniai veiksmai, poelgiai, nesuprantami reiškiniai, socialinių visuomenės narių tarpusavio ryšiai ir interakcijos vienaip ar kitaip buvo sakralizuojami. Pagoniškoji prūsų visuomenė iš esmės gyveno jos kultūros raidos maginio pasaulėvaizdžio (religijos), kuris aiškinamas remiantis Maxo Weberio koncepcija, etape. Pasaulio supratimas buvo monistinis – *sacrum* ir *profanum* erdvės jungėsi tame pačiame pasaulyje, t. y. kasdieniai reiškiniai ir daiktai egzistavo tame pačiame pasaulyje, kaip ir vėliau transcendentinei erdvei priskirti reiškiniai – pomirtinis pasaulis, dvasios, dievai. Pomirtinis pasaulis buvo ne nepasiekiamoje dimensijoje esanti erdvė, o žmogaus pasaulyje egzistuojanti sunkiai pasiekiamą vietą. Su dvasiomis, mirusiųjų sielomis, dievais interakcija vyko tiesiogiai, žmogų ir anapusinio pasaulio būtybes siejo tarpusavio priklausomybės ryšiai. Velionio gyvenimas tiesiogiai priklauso nuo to, kaip jam pasiruošta gyvųjų pasaulyje. Žmogaus gyvenimo kokybę pomirtiniame pasaulyje nustatė jo sukauptos gėrybės (drabužiai, maistas, ginklai, žirgas, papuošalai, darbo įrankiai, tarnai ir kt.), kurias po mirties jis pasiims kartu kaip įkapes. Taip pat velionio gyvenimu anapus galėjo rūpintis ir jo palikuonys, aukomis užtikrindami visa, ko gali prireikti. Tad maginės mąstysenos žmogaus požiūris į religiją buvo instrumentinis, jo tikslas – gyvenimo laikotarpiu pasiekti aukščiausią įmanomą gerovę (materialiųjų gėrybių, socialinio prestižo, autoriteto ilgaamžiškumo, palikuonių gausos), tai, kas jam užtikrins gyvenimo kokybę po mirties. Vienas iš būdų, padedančių tai pasiekti, – santykių su mirusiais, dvasiomis ar dievybėmis palaikymas. Magija yra mechanizmas, kuriuo, žinant, kaip naudotis, galima pajungti dvasias ir dievybes, siekiant savų tikslų – užsitikrinti jų palaikymą ar numalšinti jų pyktį, darantį žalą gyviesiems. Priklausomai nuo dvasių ir dievybių galių, jas pajungti galima joms pataikaujant (pvz., aukojant aukas), jas pergudraujant, silpnesnių dvasių atveju – prievarta. Geresnis dvasių pasaulio pažinimas, maginio mechanizmo lavinimas suteikdavo žmogui daug privalumų ir galimybių užsitikrinti laimę, tačiau nemokšiškumas, neapdairumas ar klaidos, atvirkščiai, sukeldavo dvasių ar dievų pyktį, kuris virsdavo nemalonumais.

Anot autoriaus, pamažu vientisos *sacrum–profanum* erdvės pasaulėvaizdis kito, pasaulis buvo desakralizuojamas, *profanum* erdvė plėtėsi, tačiau jos fone išryškėjo kai kurios sakralizuotos gyvenimo sferos. Būtent tuomet ėmė išsiskirti specialių kulto reikalais besirūpinančių žmonių, kurie už atlygį galėjo atlikti ritualus, teikiančius teigiamą ar neigiamą rezultatą, sluoksnis, kurie buvo magijos profesionalai, įvaldę dvasių pajungimo būdus. Tokio profesionalų sluoksnio išsiskyrimas sukėlė maginio pasaulėvaizdžio kitimo procesą – bendruomenės pasaulėžiūra buvo formalizuojama, išsiskyrė jai subordinuotos apeigų praktikos, tai, ką P. Kawińskis įvardija profesionaliaja (arba dualistine) magijos kultūra. Šis procesas buvo ilgas, ir galutinis jo rezultatas – pasaulėžiūros įsitikinimų išsiskyrimas, jų teologinė kodifikacija, o profesionaliosios magijos – virtimas organizuota religija. P. Kawińskio darbinė tyrimo

hipotezė apibrėžiama taip: prūsai nepasiekė šio proceso pabaigos, nes pagoniškoji prūsų kultūra liko profesionaliosios (dualistinės) magijos etape.

Kita lenkų istoriko tyrimo prieiga – tai Poznanės antropologinės mokyklos sukurta visuomenę reguliuojančios kultūros koncepcija, kuri ypatingą dėmesį skiria santykio tarp visuomenėje funkcionuojančių vertybių ir socialinių erdvių, kuriose tos vertybės praktiškai įgyvendinamos, tyrimams. Religinę prūsų sistemą lenkų istorikas suvokia iš esmės remdamasis Émile'o Durkheimo religijos samprata, t. y. jos vaidmenį apibrėžia funkcijos visuomenėje, tai socialinis institutas, įtvirtinantis bendruomenėje tradicijas, simbolius, vertybes, elgesio taisykles, užtikrinantis socialinę kontrolę, įteisinantį bendruomenėje funkcionuojančią socialinių statusų, vaidmenų ir interakcijos būdų sistemą. Tai buvo visų šių atskirų elementų, kurie daugeliu atvejų sakralizuojami, sklandžią sąveiką užtikrinantis institutas, kuriuo bendruomenėje buvo palaikoma tvarka ir stabilumas.

Tarp tokios prūsų religinės sistemos ir kolektyvinės savimonės buvo tiesioginis ryšys: religinė sistema apibrėžė kiekvieno bendruomenės nario pasaulėžiūros ribas, pagrindinius jos aspektus, savo ruožtu kolektyvine pasaulėžiūra religinė sistema buvo legitimuojama, išlaikoma ir perduodama kitoms kartoms. Todėl itin svarbų vaidmenį šiame procese P. Kawiński skiria prūsų kalbai, kuri tampa pagrindiniu tiltu į *sacrum* sampratos prūsų kolektyvinėje savimonėje supratimą ir apskritai į gilesnį senųjų prūsų kultūros pažinimą. Svarbiausia tyrime taikoma metodologinė prieiga – etnolingvistiniai (lingvistinės antropologijos) metodai, grindžiami koncepcija, kad kalba nėra tik instrumentas aplinkai suvokti ir apibrėžti, ji atskleidžia kultūroje taikomus sąvokų konceptualizavimo ir kategorizavimo metodus. Kalbos žodžiuose užfiksuotų reikšmių prasmis suvokimas yra ypač svarbus išimtinai žodinei (oralinei) prūsų kultūrai, todėl P. Kawiński siūlo prūsų pasaulėžiūros tyrimą pradėti būtent nuo kalbos, kuri yra pirminė medžiaga, siekiant suprasti prūsų visuomenėje funkcionuojančių sąvokų sistemas ir sąvokoms priskiriamas reikšmes.

Anot lenkų istoriko, kalbininkų vykdomi etimologiniai leksikos tyrimai tėra hipotetinės rekonstrukcijos, kurios įmanomos tik dirbtinai trumpinant kartais labai ilgą atskirų kalbos leksemų raidos laikotarpį. Tai lemia kelių ar keliolikos skirtingų tos pačios leksemos etimologijų atsiradimą, tad „teisingos“ etimologijos pasirinkimas priklauso nuo subjektyvaus tyrėjo požiūrio. Būtent čia P. Kawiński įžiūri galimybę istorikui etimologijos „teisingumą“ pagrįsti istorinių šaltinių analize. Istoriko užduotis šiuo atveju nėra bandymas rekonstruoti teisingą leksemos etimologiją, o mėginimas nustatyti konkretaus žodžio reikšmę, kuri jam suteikiama tą žodį vartojančios bendruomenės pasaulėžiūroje ir mentalitete, apie ką galima spręsti remiantis istorinių šaltinių analize. Tad galimybę visapusiškai iširti *sacrum* reikšmes viduramžių prūsų pasaulėžiūroje, šios sampratos implikacijas kasdieniame gyvenime, jos funkcijas socialinėje prūsų visuomenėje P. Kawiński mato visų pirma prūsų kalbos leksikos etnolingvistiniame tyrime, t. y. kultūrinius ir socialinius reiškinius atspindinčių prūsų kalbos leksemų etimologinę reikšmę (gaunamą taikant vidi-

nės rekonstrukcijos ir lyginamąjį (ypač gretinant tam tikrą prūsų žodį su atitinkamu lietuvių ir latvių kalbų žodžiu) metodus) koreguojant pagal prasmę, kuria tos leksemos vartojamos istoriniuose šaltiniuose. Autoriaus naudojamų istorinių šaltinių bazė yra tradicinė šiai tematikai – tai įvairaus pobūdžio pasaulietiniai ir bažnytiniai dokumentai (susiję su Prūsija) ir naraciniai šaltiniai (kronikos, hagiografija (pradedant Wulfstanu, baigiant Matu Pretorijumi)), tai, ką galima rasti P. Kawińskiego naudojamose Norberto Vėliaus sudarytoje *Baltų religijos ir mitologijos šaltinių* serijoje. Tyrimo metodų pasirinkimas iškelia prūsų kalbos paminklų reikšmę – žodynų (pirmiausia Vytauto Mažiūlio *Prūsų kalbos paminklai*, t. I–II), katekizmų, įvairiuose šaltiniuose randamos toponimikos, antroponimikos, etnonimikos ir teonimikos. Plačiai naudojamos ir daug diskusijų keliančiu Zigmo Zinkevičiaus tirtu *Pogańskie gwary z Narewu*, kaip spėjama, lenkų ir jotvingių kalbų žodynėliu.

Pati knyga susideda iš įvado, penkių skyrių, besidalijančių į keletą poskyrių, ir išvadų. Pirmuose dviejuose knygos skyriuose autorius atlieka pasirinktų prūsų kalbos leksemų etnolingvistinį tyrimą, atskleidžia prūsų socialinės struktūros ir pasaulėžiūros modelį. Pirmame skyriuje analizuojamos leksemos, apibūdinančios žmogaus kasdienio gyvenimo sąvokas (antoniminės poros – gyvybė / mirtis, sveikas / ligotas), fizinio pasaulio reiškinius (pasaulis, saulė, mėnulis, žvaigždė, ugnis, vanduo, lietus, perkūnija, žemė, upė, miškas, pelkė, kalva, lyguma ir kt.), socialinius vaidmenis ir ryšius, giminystės santykius įvardijančius žodžius (žmogus, žemė, šeima, giminė, laisvas / nelaisvas, draugas / priešas, vyras / žmona, brolis / sesuo, dėdė / teta, sūnus / dukra, senelis / anūkas ir kt.), emocijų (mylėti / nekęsti, būti drąsiam / bijoti ir kt.), intelektualinės veiklos (mąstyti, žinoti, prisiminti, meluoti, abejoti ir kt.) apibrėžimus, laiko ir erdvės konceptus (laikas, metai, metų laikai, savaitės dienos, jaunystė / senatvė, dešinė / kairė, siena (tarp dviejų erdvių) ir kt.).

Ypač daug dėmesio pirmame skyriuje P. Kawińskis skiria socialiniams giminystės ryšių aspektams apibūdinti. Štai vyro skirtingus socialinius vaidmenis (laisvas, nelaisvas, karys, valdovas ir kt.) ir giminystės ryšius (senelis, tėvas, brolis, sūnus, dėdė, anūkas ir kt.) apibūdinančių žodžių etimologinė analizė, derinama su istoriniuose šaltiniuose užfiksuotomis reikšmėmis ir palyginimu su jų reikšme kitose pagoniškos kultūros, leidžia autoriui daryti drąsias išvadas – senovės prūsų visuomenėje giminystės ryšiai buvo kultūrinė kategorija, apibrėžianti giminystės santykius, atsirandančius ne tik per kraujo ryšį, bet ir per „didžiąją šeimą“ (į kurios sudėtį įeina tiek „mažoji šeima“, tiek santuokos būdu į šeimą įsilieję asmenys, tarnai, kiti šeimynykščiai). Keletas tokių „didžiųjų šeimų“, susijusių kraujo ryšiais, sudarydavo plačią giminystės liniją, kurios bendrumo pojūtį palaikydavo bendrų protėvių atminimas ir su tuo susijusi protėvių kulto veikla. P. Kawińskio nuomone, prūsų genčių struktūrą sudarė panašių į klanus giminių kompleksai, dominuojanti giminystės linija ir į jos orbitą patenkančios kitos, su pagrindine klientelystės ryšiais susijusios, giminės. Taip pat vyrų ir moterų (žmona, mama, pamotė, sesuo, dukra ir kt.) socialinį vaidmenį ir giminystės ryšį apibūdinančių terminų tyrimas autoriui leidžia teigti, kad prūsų visuomenė buvo itin patriarchalinė, jai būdingas moterų pirkimas, endogaminės santuo-

kos, levirato paprotys. Anot P. Kawińskiego, aukščiausią statusą senovės prūsų visuomenėje turėjo laisvieji vyrai, atliekantys karinę funkciją ir dalyvaujantys aukščiausiame prūsų genties valdymo institute – genties karių susirinkime. Terminu *witing* analizė autoriui leidžia daryti apibendrinimus, kad prūsų visuomenės struktūra buvo hierarchinio pobūdžio atvira sistema, kurioje aukštą poziciją galėjo užimti kiekvienas laisvas genties vyras. Tai priklausė nuo prūsų visuomenėje aukštinamų ir sakralizuojamų vertybių (fizinį gabumą, karinio meistriškumą, ekonominio pajėgumą, taip pat amžiaus rodiklio, didesnį autoritetą turėjo vyresnio amžiaus genties nariai). Aukštos socialinės pozicijos (vado, žynio) užtikrindavo jas užėmusiems asmenims, o kartu ir jų atstovaujamai giminystės linijai, didesnį socialinį prestižą kitų bendruomenės narių atžvilgiu.

Antrame skyriuje tiriamos lekšemos, susijusios su prūsų aksiologija (geras / blogas, teisingas / kaltas, turtas / neturtas, laimingas / nelaimingas ir kt.), religinių sąvokų terminija (šventas, dvasia, vėlė, dievas, draudimas, tikėjimas, aukojimas, malda, auka ir kt.), kulto tarnautojų pavadinimai (vaidila, tulišonis, lygiašonis, burtininkas, krivis), kulto vietų įvardijimai (alkas, romuva). Anot P. Kawińskiego, jo aptarti aksiologiniai ir sakraliniai terminai prūsų visuomenėje nebuvo aiškiai išreikšta ir kodifikuota vertybių bei religinių terminų sistema, jie greičiau atspindėjo senųjų prūsų patirtį ir pojūčius.

Trečiajame skyriuje autorius analizuoja šaltiniuose esančią informaciją apie prūsų požiūrį į sakralines galias, jų personifikaciją, jiems skirtas religines praktikas – *sacrum* pasireiškimus prūsų dievybių stabuose, aukojimo praktikose, religinį pagrindimą turinčiuose draudimuose (susijusiuose su šventvietėmis, žirgais), įvairiuose prūsų papročiuose ir ritualuose. Didelė skyriaus dalis skirta prūsų panteono struktūrai, atskirų dievybių charakterizavimui, prūsų žynių veiklai, ypač dėmesį kreipiant į jų religinės pasaulėžiūros formuotojų ir palaikytojų funkciją. Pagrindinės P. Kawińskiego išvados – prūsų religinė sąranga pasižymėjo vidine harmonija, kas jai leido sėkmingai atlikti prūsų visuomenę integruojančio ir kolektyvinę pasaulėžiūrą grindžiančio bei palaikančio instrumento vaidmenį; prūsų dievų panteono struktūra (Patulo, Perkūno, Patrimpo triada) buvo prūsų „didžiojoje šeimoje“ vykstančios socialinės interakcijos dinamikos perkėlimas į sakralinę sferą. Prūsų religinės sistemos svarba buvo pagrįsta ne galimybėmis formuoti religines dogmas, ritualus ar mitus, bet jos vaidmeniu, standartizuojant prūsų bendruomenėje priimtinių elgesio normų sistemą ir ją replikuojant ateinančioms kartoms. Taip prūsų pagonybė tapo svarbiu ideologiniu instrumentu, palaikančiu prūsų etninio bendrumo suvokimą.

Ketvirtas knygos skyrius skirtas *sacrum* pasireiškimui Prūsijos gamtovaizdžio elementuose. Pirmojoje skyriaus dalyje analizuojamos senųjų prūsų kulto vietų (šventieji miškai, laukai, ežerai, upės, šventieji medžiai ir kt.) struktūros, tų vietų vaidmuo bendruomenės gyvenimui. Antroji skyriaus dalis skirta konkrečioms sakralinėms erdvėms Pamedėje, Pogežanijoje ir Varmijoje aptarti. P. Kawińskiego nuomone, viena pagrindinių atskiros bendruomenės sakralinės erdvės funkcijų buvo bendruomenės išskirtinumo, lyginant su ki-

tomis bendruomenėmis, ir lokalinės savimonės palaikymas, susijęs su tose sakralinėse erdvėse vykdoma kultine veikla bendruomenei svarbioms dievybėms ar protėviams.

Paskutiniame, penktajame, skyriuje apibūdinama prūsų mirties ir pomirtinio gyvenimo samprata, laidotuvių papročiai. Su mirtimi susiję prūsų religiniai ritualai, pasak P. Kawińskiego, rodo didelę prūsų visuomenės stratifikaciją – ritualai ir laidojimo būdas tiesiogiai priklausė nuo žmogaus užimamos socialinės padėties bendruomenėje. Savo ruožtu prūsų eschatologija neturėjo moralinio vertinimo dimensijos – pomirtinės žmogaus egzistavimo sąlygos priklausė ne nuo žmogaus poelgių moralumo jam būnant gyvam, o nuo velionio vaidmens bendruomenės socialinėje struktūroje. Ypač išryškinama protėvių kulto reikšmė prūsų religinei pasaulėžiūrai – ji nurodoma kaip prūsų pagonybės esmė.

Monografijos pabaigoje pateikiama labai detali šaltinių ir literatūros bibliografija. Orientuotis gausioje faktografinėje monografijos medžiagoje puikiai padeda išsamios asmenvardžių, mitologemų, vietovardžių ir etnonimų rodyklės.

Nors bibliografijoje nepamiršta paminėti ir lietuvių autorių darbų (nurodoma keliasdešimt pavardžių), vis dėlto pateiktas jų sąrašas leidžia įžvelgti aiškią tendenciją – į lenkų tyrinėtojų akiratį visų pirma patenka užsienio kalbomis (lenkų, vokiečių, anglų) išspausdinti lietuvių autorių darbai, taip pat P. Kawińskiego tyrimui būtini Lietuvoje parengti prūsų kalbos žodynai. Nepaisant to, kad baltų kultūros ir religijos tyrimams skirtų lietuvių autorių darbų yra nemažai ir jų kasmet daugėja, jų įtaka P. Kawińskiego darbe nėra didelė. Aptardamas prūsų religijos tyrimų istoriografiją, daugiausia dėmesio autorius skiria lenkų ir vokiečių istoriografijai, pristatydamas pagrindinius šios tematikos autorius ir veikalus. Šiek tiek dėmesio sulaukia ir Lietuvos tyrinėtojai, nors išsamiau pristatomos tik Marijos Gimbutienės ir N. Vėliaus teorijos. Kiek daugiau naudojamosi vos keletu autorių tyrimų rezultatais (Jonas Balys, Grasilda Blažienė, M. Gimbutienė, Rolandas Kregždys, V. Mažiulis, Letas Palmaitis, S. C. Rowell, Vykintas Vaitkevičius, N. Vėlius, Z. Zinkevičius). P. Kawińskis nevengia aštresnių lietuvių mokslininkų šios tematikos pasiekimų vertinimo. Jo nuomone, šiuolaikiniai baltų kultūrų tyrimai yra itin paveikti M. Gimbutienės klajoklių (kurganų) hipotezės. Lietuvių mokslininkų bandymus (minimi Valdemaras Šimėnas, Vaclovas Bagdonavičius, Tautvydas Petrikas, Gintaras Beresnevičius) kultūrinius pokyčius baltų gyvenamosiose žemėse I tūkstantmečio viduryje susieti su XV–XVI a. Prūsijos kronikoje (Erazmo Stellos, Simono Grunau, Luco Davido) minimais pasakojimais apie į Prūsiją įsiveržusius germanus, kurių Prūsijoje įvesti įstatymai, religinė santvarka, vyriškų dievų triada (Perkūnas, Patrimas, Patulas), P. Kawińskis laiko paviršutiniškais tyrimo prieigomis, grąžinančiomis mokslinį diskursą į XIX a. pradžios laikus. R. Kregždžio prūsų kulto tarnautojų pavadinimų etimologijų interpretacijas, kad *Tulissones* gali reikšti „šeimininko dvasią (-ias)“, o *Ligaschones* – „mirusiųjų šventiką“, P. Kawińskis laiko visiškai išgalvotomis, tad jas tiesiog praleidžia išsamiau neaptardamas, nors nelabai aišku, kuo ši interpretacija skiriasi nuo jo aptartų lenkų autorių spėjimų².

² KREGŽDYS, Rolandas. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: Kristburgo sutartis*. Vilnius, 2012, p. 223.

Vienas svarbiausių monografijos privalumų yra tai, kad autoriui pavyksta pateikti itin gyvą, detalią ir įtikinamą prūsų visuomenės struktūros, senovės prūsų pasaulėvaizdžio, jų religinės sąrangos, kasdienės gyvenimosios poveikslą. P. Kawiński aptaria labai daug įvairiausių prūsų gyvenimosios aspektų, tad tarp atskirų temų išgvidenimo yra tam tikras disbalansas: temos, kurioms autorius jau yra paskyręs straipsnius, išnagrinėtos gerokai detaliau. Tai nesumažina darbo vertės, bet atvirksčiai – bandymą parengti sintetinį, visa apimantį ir daugeliu atvejų vienoje vietoje daugelio kitų tyrimų (ypač vykdomų Lenkijoje) išvadas struktūruojantį tekstą galima kaip tik laikyti knygos privalumu.

Iš didesnių monografijos trūkumų galima paminėti dėmesio vidinei prūsų visuomenės raidos dinamikai nebuvimą. Prūsus autorius laiko bendru kultūrinio-kalbinio etnosu, atskirų prūsų genčių kultūrinius ir kalbinius skirtumus laikydamas neesminiais. Nepasitikėjimą kelia ir itin plačios chronologinės tyrimo ribos – nuo VII a. po Kr. (ankstyvieji viduramžiai, prūsų kultūros pradžia) iki 1283 m., kai Vokiečių ordinui nukariavus jotvingių žemes baigėsi Prūsijos užkariavimas ir formali prūsų christianizacija. Autorius pripažįsta, kad tyrimo metu jam pavyko užčiuopti vos keletą kolektyvinės prūsų savimonės pokyčių, nors jų, be abejo, būta ir daugiau. Vis dėlto jis teigia, kad jo tikslas pirmiausia buvo sukurti „idealią“ prūsų kultūros modelį, nekreipiant dėmesio į bėgant laikui atsirandančius prūsų visuomenės pokyčius. Prūsų kultūra nebuvo uždara, ją veikė aplinkinės kultūros: lenkų, skandinavų, slavų. Pats P. Kawiński aiškiai nurodo, kad Pamedės pasienio regionai turėjo aiškiai išreikštą polietninį pobūdį jau XI a., kai į tuos regionus kėlėsi tiek prūsai, tiek pamarėnai. Monografijoje nieko nepasakyta apie įtaką, kurią prūsų kultūrai galėjo padaryti susidūrimas su krikščionyste, privedęs prie karo su Vokiečių ordinu, t. y. apie veiksmus, dėl kurių atsirado didžioji dalis informacijos apie pagoniškąją prūsų kultūrą. Sunkoka patikėti, kad susidūrimas su stipriu krikščionybės poveikiu (per Lenkiją, Vokiečių ordiną, krikščioniškąsias misijas) nepaskatino pokyčių prūsų visuomenėje. Kyla klausimas, ar vadų ir žinių luomo iškilimas buvo tiesiog prūsų kultūros raidos rezultatas, ar vis dėlto iš dalies išorinio poveikio rezultatas? Pavyzdžiui, prūsų žynio krivio atveju kol dar neišspręstas klausimas, ar galėjo prūsų visuomenėje egzistuoti tokia įtaka turintis dvasininkas, ypač atsižvelgiant į tai, kad informacijos apie jį turime tik iš Petro Dusburgiečio kronikos ir gerokai vėlesnių XVI a. Prūsijos kronikų, kurių informacijos patikimumo klausimas iki šiol yra neišspręsta problema. Tad P. Kawiński taikomas etimologinis tyrimas vargu ar gali pateikti galutinį atsakymą. Neaišku, kodėl apie tokią didžiulę įtaką turintį žynį nekalbama XII–XIII a. kronikose.

Reziumuojant galima pasakyti, kad P. Kawiński monografija yra solidus, konceptualiai tvirtai suręstas darbas. Knygoje keliamos hipotezės neabejotinai turėtų sukelti diskusijų ir suteikti naujų impulsų šiai ilgą tyrimo tradiciją turinčiai temai. Verta paminėti ir tai, kad prie monografijos spausdinimo finansavimo prisidėjo Varmijos Mozūrų vaivadijos valdžia. Knygos pradžioje yra vaivadijos maršalkos pratarė, kurioje džiaugiamasi sėkmingu vaivadijos ir leidyklos *Pruthenia* bendradarbiavimu bei tikimasi šviesios panašių tyrimų perspektyvos ateityje.